

М. С. СТАШКЕВІЧ, І. Ф. РАМАНОЎСКИ

МАНАРХІЧНЫЯ ПАРТЫІ І АРГАНІЗАЦЫІ НА БЕЛАРУСІ

Перад пачаткам рэвалюцыі 1905—1907 гг. самадзяржаўе ў нацыянальных рэгіёнах краіны, у тым ліку і на Беларусі, не дазваляла ствараць якія-небудзь грамадска-палітычныя арганізацыі. Ва ўмовах узмацнення рэвалюцыйнай барацьбы працоўных супраць самадзяржаўя памешчыцка-дваранскія сілы сталі аб'ядноўвацца ў свае палітычныя арганізацыі. Так, 8 лістапада 1905 г. было абвешчана стварэнне «Саюза рускага народа». Яшчэ раней, у красавіку, узнікла «Руская манархічная партыя». У лістападзе аформіўся і «Усерасійскі саюз зямельных уласнікаў».

Ідэалагічную аснову праграм гэтых партый выражала трыяда: праваслаўе, самадзяржаўе, народнасць. Самадзяржаўе разглядалася непакіснай і адзінай асновай грамадства. Праграмы ўсіх гэтых арганізацый адстойвалі прынцып непадзельнасці Расіі, адхілялі правы народаў на самавызначэнне і стварэнне ў той ці іншай форме нацыянальнай дзяржаўнасці.

На падставе агульнага падыходу да нацыянальнай праблемы манархічныя партыі адмаўлялі беларускаму народу ў праве на стварэнне самастойнай дзяржавы. Іх ідэолагі разглядалі Беларусь як частку «адзінай і непадзельнай Расіі» ў складзе «Заходняй Расіі» і адгэтуль рабілі вывад: беларусы — адна са славянскіх галін, якая арганічна ўваходзіць у склад «адзінага рускага народа».

Пад уплывам агульнарасійскіх манархічных партый у гады першай рускай рэвалюцыі падобнага тыпу палітычныя арганізацыі сталі ўзнікаць і ў Беларусі. У кансерватыўна-манархічным лагера Беларусі актыўна дзейнічала тады таварыства «Крэстьянин», якое аформілася ў Вільні ў канцы 1905 г. Яно аб'ядноўвала памешчыкаў, частку заможнага сялянства, чыноўнікаў царскай адміністрацыі, прадстаўнікоў праваслаўнага духавенства. На чале гэтай арганізацыі стаялі вядомыя мясцовыя дзеячы манархічнага накірунку Вруцэвіч, Каранкевіч, Пшчолка. Таварыства мела свой друкаваны орган «Крэстьянин», першы нумар якога выйшаў у студзені 1906 г. Натуральна, таварыства «Крэстьянин» спачатку маскіравала сваю палітычную накіраванасць заявамі аб тым, што яно не падзяляе праграмныя ўстаноўкі ніводнай з расійскіх партый, а будзе дамагацца эканамічнага і культурнага развіцця краю. Аднак ужо ў пачатку 1906 г., літаральна праз два месяцы пасля ўтварэння «Крэстьянина», яго лідэры заявілі, што выступаюць супраць ідэй сацыялістаў і спадзяюцца, што сялянскія інтарэсы задаволяць толькі цар.

У 1907 г., калі рэвалюцыя пайшла на спад, у Вільні ўзнікла арганізацыя «Окраинный Союз», якая неўзабаве была рэарганізавана ў «Русское окраинное общество» (лідэры Кавалюк, Бывалькевіч, Кулакоўскі, Саланевіч, Філевіч і інш.). У рамках кансерватыўна-манархічнага лагера дзейнічалі і іншыя палітычныя арганізацыі: партыя «правага парадку» ў Гродна, «Православное братство» ў Мінску, розныя рэлігійна-клерыкальныя ўтварэнні. У гэты перыяд у губернскіх і многіх павятовых гарадах Беларусі сталі ўзнікаць арганізацыі рускага нацыянальнага саюза. Адрэзненне такога саюза, напрыклад, у Гродзенскай губерні пачало афармляцца ў канцы 1910

г. Аб сваім існаванні Саюз заявіў 1 студзеня 1911 г. заклікам «Да рускіх людзей — сялян Гродзенскай губерні». У закліку сцвярджалася, што «ў Гродзенскай губерні гаспадаром з'яўляецца па гістарычнаму праву свайму рускае насельніцтва»¹. Канчатковае афармленне Гродзенскага рускага нацыянальнага саюза завяршылася на агульным сходзе яго членаў 25 сакавіка 1911 г. Сход зацвердзіў Статут саюза, які так вызначаў свае палітычныя мэты: «а) панаванне рускай народнасці ў межах рускай зямлі, у прыватнасці Гродзенскай губерні; б) умацаванне свядомасці рускага народнага адзінства; в) наладжванне рускай бытавой самадапамогі і развіццё рускай культуры; г) умацаванне рускай дзяржаўнасці на аснове самадзяржаўнай улады пара ў аднанні з заканадаўчымі народнымі прадстаўнікамі»². Таксама фармуляваліся палітычныя мэты і іншых манархічных арганізацый, якія дзейнічалі на Беларусі. Такім чынам, па сацыяльнай арыентацыі ўсе яны прадстаўлялі сабой рэгіянальныя філіялы манархічнага «Саюза рускага народа». І хоць гэтыя арганізацыі аб'ядноўвалі галоўным чынам заможныя слаі беларускага сялянства, тон у іх задавалі памешчыкі, чыноўнікі і праваслаўнае духавенства. Яны імкнуліся ўмацаваць свае эканамічныя і палітычныя пазіцыі і тым самым забяспечыць непакіснасць асноў самадзяржаўя ў Беларусі.

Паражэнне першай рускай рэвалюцыі выклікала ў беларускім кансерватыўна-манархічным лагеры палярызацыю палітычных сіл. На з'ездзе таварыства «Крестьянин» ў Вільні (27—30 снежня 1908 г.) адбыўся раскол. Частка яго дэлегатаў, якая адлюстроўвала інтарэсы сельскай буржуазіі, інтэлігенцыі і чыноўнікаў, стварыла новую арганізацыю «Белорусское общество». Аднак у праграме новага таварыства сцвярджалася, што беларускі народ з'яўляецца «непадзельнай часткай расійскага народа і без аддзялення з Расіяй не можа мець і незалежную гістарычную будучыню». У сувязі з гэтым праграма канстатавала: «Таварыства лічыць, што адзіным гістарычным шляхам для беларусаў можа быць шлях адзінства з астатнімі рускімі плямёнамі (вялікарусамі і маларусамі) на асновах «грамадзянскай свабоды»³.

Пад націскам ліберальна-дэмакратычнага руху «Белорусское общество» вымушана было ў нейкай ступені адмяжоўвацца ад непапулярнай праграмы чарнасоценцаў, якія адмаўлялі беларускаму народу нават у праве на культурнае развіццё, і заявіла аб падтрымцы выданняў «народнай літаратуры» беларусаў на роднай мове.

Беларускае пытанне, натуральна, абвастрыла супярэчнасці ўнутры кансерватыўна-манархічнага лагера. У ім вылучылася два накірункі — кансерватыўны і ліберальны, аднак іх палітыка, накіраваная на абарону самадзяржаўя на Беларусі, заставалася непакіснай.

Ідэалогія «заходнерусаў» была адным з накірункаў грамадскай думкі Беларусі ў пачатку ХХ ст. Згодна з гэтай канцэпцыяй, беларусы як адно са славянскіх плямёнаў арганічна ўваходзяць у склад «адзінага рускага народа», а беларуская мова з'яўляецца «арганічнай галіной вялікай рускай мовы». Ідэалогія «заходнерусаў», якія лічылі Беларусь часткай «адзінай і непадзельнай Расіі», процістаяла «беларускай нацыянальнай ідэі». Ва ўмовах рэвалюцыі 1905—1907 гг., калі пачаў хутка набіраць тэмпы беларускі нацыянальна-вызваленчы рух, адэпты кансерватыўна-манархічнай ідэалогіі па-ранейшаму не дапускалі думкі, што беларуская культура зможа стаць самастойнай. У гэтым яны бачылі сур'ёзную пагрозу для існавання Расійскай дзяржавы.

Падобнай палітычнай арыентацыі прытрымлівалася і «Заходнерускае таварыства», якое было створана 29 студзеня 1911 г. у Пецярбургу. Яно аб'ядноўвала прадстаўнікоў буйных памешчыкаў, вышэйшай праваслаўнай іерархіі, манархічнай інтэлігенцыі. Вядомы беларускі грамадска-палітычны дзеяч А. І. Цвікевіч так характарызаваў яго палітычную накіраванасць: «Тут выступіў на сцэну не толькі наш беларускі «заходнерусізм» — у названым «Таварыстве» ў сумесным разуменні сышліся і «паўднёварусы»: побач з епіскапам Елегіем, прафесарам Філевічам, Кулакоўскім і іншымі «заходнерусамі» з Беларусі мы бачым тут кіеўскіх ідэолагаў «паўднёварускага» манархізму — Піхно, Вяргуна, Шульгіна і іншых»⁴.

Натуральна, беларускі палітычны рух, арыентаваны на расійскае самадзяржаўе, не быў аднародны. Акрамя манархічных арганізацый «Крестьянин», «Окраинный союз», «Национальный союз» і іншых чыста палітычных аб'яднанняў, якія мелі выразна акрэсленую структуру, у падтрымку самадзяржаўя выступалі і разрозненыя групы, а таксама прадстаўнікі навуковай інтэлігенцыі. Да гэтай культурна-асветніцкай

плыні належалі Сапуноў, Стукаліч, Раманаў, Нікіфароўскі, Янчук і іншыя даследчыкі беларускай гісторыі, археалогіі, этнаграфіі. І хоць яны былі прыхільнікамі вялікадзяржаўнай ідэі, аднак у іх дзейнасці і свядомасці выяўляліся дзве сутнасці: адна мясцовая — беларуская і другая — агульнаруская. У гэтым адбілася супярэчлівасць ідэалагічнай платформы беларускага палітычнага руху, які прытрымліваўся манархічнай арыентацыі.

Прыхільнікі кансерватыўна-манархічнага лагера сцвярджалі, што адзінства рускай мовы з'яўляецца перадумовай адзінства Расійскай дзяржавы. Гэты пункт праграмы манархістаў збліжаў іх з прадстаўнікамі ліберальнай плыні. Праграма рускіх лібералаў заклікала партыі, незалежна ад іх палітычнай арыентацыі, абараняць агульнарускую культуру і вызначыць свае адносіны да беларускага і ўкраінскага адраджэння. Сэнс гэтага закліка зводзіўся да таго, каб абмежаваць развіццё беларускай і ўкраінскай культур у рамках «мясцовых асаблівасцей», быту і традыцый.

Побач з традыцыйнымі арганізацыямі ў кансерватыўна-манархічным лагеры пачалі вылучацца групы, якія прытрымліваліся новага палітычнага накірунку. У іх праграмных дакументах спалучаліся як ахавальныя, так і ліберальна-буржуазныя ідэі. Першай такой арганізацыяй было «Хрысціанское единение», якое ўзнікла ў 1915 г. у Заходняй Беларусі. Яго арганізатарамі былі барон Ронп, князь Святаполк-Мірскі, барон Шафінагель, ксёндз Гідлеўскі і іншыя. У «Хрысціанское единение» ўваходзілі прадстаўнікі вышэйшых колаў каталіцкага кліру, буйной буржуазіі, памешчыкаў, а таксама сялян, сярэдніх гарадскіх слаёў, рабочых, што і дазволіла яе лідэрам сцвярджаць, што «Хрысціанское единение» — «народная» партыя. У рамках кансерватыўна-манархічнага лагера рабіліся спробы стварэння і «Белорусского православного союза».

У 1916 г. у Мінску ўзнікла ініцыятыўная група (Скірмунт, Аляксаяк, Чаўсаў і інш.) па стварэнню партыі беларускіх народных сацыялістаў. І хоць у яе праграмных дакументах ужо дамінавалі ліберальна-дэмакратычныя ўстаноўкі, тым не менш па пытанніям грамадскага развіцця Расіі гэта арганізацыя прытрымлівалася канцэпцыі памешчыцка-манархічных партый.

Перамога лютаўскай рэвалюцыі 1917 г. прывяла да новай расстаноўкі палітычных сіл і на Беларусі. Тут, як і ў іншых нацыянальных рэгіёнах краіны, з рэшткаў буржуазных партый і памешчыцка-манархічных арганізацый пачаў складацца ліберальны блок, які выступаў за абмежаванне рэвалюцыі ліберальна-дэмакратычнымі рамкамі, забеспячэнне адзінаўладдзя Часовага ўрада і арганізацыю барацьбы з усялякага роду максіmalізмам і бальшавіцкім радыкалізмам. Манархісты некалькі трансфармавалі адны саюзы, змянілі назвы другіх і тым самым імкнуліся паставіць іх на службу як памешчыкам, так і буржуазіі.

У 1917 г. на Беларусі буржуазна-памешчыцкі блок аб'ядноўваў два тыпы палітычных арганізацый: памешчыцка-клерыкальныя (Беларускі народны саюз, Заходнерускае таварыства, Саюз беларускага праваслаўнага духавенства, Беларускі саюз зямельных уласнікаў) і ліберальна-дэмакратычныя (Магілёўскі беларускі нацыянальны камітэт, Гомельскі саюз беларускай дэмакратыі, Аршанскі беларускі нацыянальны камітэт, Беларуская партыя аўтанамістаў, Беларуская партыя народных сацыялістаў).

Праграмы арганізацый, якія аб'ядналіся ў буржуазна-памешчыцкі блок, былі эклектычнымі, іх асноўныя палажэнні запазычаны ў кадэтаў. І толькі ў нацыянальным пытанні інтарэсы гэтых арганізацый не супадалі з імкненнямі партый рускай ліберальнай буржуазіі. Яны патрабавалі даць палітычную аўтаномію Беларусі ў межах федэратыўнай Расійскай дзяржавы. Лозунг палітычнай аўтаноміі Беларусі, высунуты ў красавіку 1917 г. з'ездам прадстаўнікоў беларускіх палітычных партый і арганізацый, выражаў прагрэсіўнае патрабаванне — даць беларускаму народу права на стварэнне нацыянальнай дзяржаўнасці, і, натуральна, гэта патрабаванне было адхілена Часовым урадам.

Па меры паглыблення рэвалюцыі ў беларускім грамадска-палітычным руху адбывалася размежаванне палітычных сіл. Буржуазна-памешчыцкія арганізацыі былі выцеснены на перыферыю грамадска-палітычнага жыцця, а іх сацыяльныя і нацыянальныя ўстаноўкі адхілены шырокімі слаямі працоўнага народа. У абстаноўцы наспеўшага восенню 1917 г. рэвалюцыйнага крызісу яны аказаліся ў поўнай палітычнай ізаляцыі.

21 лютага 1918 г., калі нямецкія войскі занялі Мінск, буржуазна-памешчыцкія арганізацыі спрабавалі адрадыць сваю дзейнасць. Першым аб сваім існаванні заявіў Беларускі саюз зямельных уласнікаў. Легалізаваліся

і іншыя арганізацыі гэтай арыентацыі. Яны аб'ядналіся ў «Мінскае беларускае прадстаўніцтва», якое прымкнула да правага флангу беларускага палітычнага руху. У склад гэтага аб'яднання ўвайшлі народныя сацыялісты, сацыялісты-аўтанамісты, а таксама беларускі праваслаўны саюз і іншыя буржуазна-памешчыцкія арганізацыі. У яго кіруючае ядро ўваходзілі памешчык Скірмунт, генерал Кандратовіч, ксёндз Гідлеўскі і іншыя.

Аналіз праграмных дакументаў «Мінскага беларускага прадстаўніцтва» паказвае, што яно выказвала класавыя імкненні мясцовай буржуазіі і памешчыкаў, а ў рэалізацыі сваіх планаў адкрыта арыентавалася на кайзераўскую Германію. К восені 1918 г. ва ўмовах нарастання нацыянальна-вызваленчай барацьбы працоўных супраць нямецкіх акупантаў «Мінскае беларускае прадстаўніцтва» было поўнасьцю дыскрэдытавана. Пасля абвешчання 1 студзеня 1919 г. БССР буржуазна-памешчыцкія арганізацыі аказаліся дэзарганізаванымі, што і прывяло да распаду іх аб'яднання.

¹ Гродзенскі дзяржаўны гістарычны архіў. Ф. 92, воп. 1, спр. 133, арк. 33.

² Там жа.

³ Белорусский учитель. 1909. Вып. 1. С. 40.

⁴ Цвікевич А. «Западнорусизм»: Нарысы з гісторыі грамадскай мыслі на Беларусі ў XIX і пачатку XX в. Мн., 1929. С. 306.

М. М. ПАРХІМОВІЧ

АБ НЕКАТОРЫХ АСПЕКТАХ АГРАРНАЙ ПАЛІТЫКІ НА БЕЛАРУСІ Ў ПЕРЫЯД НЭПА

Пасля Кастрычніцкага перавароту 1917 г. вядучай галіной эканомікі Беларусі заставалася сельская гаспадарка, у якой было занята 85 % насельніцтва. Сусветная і грамадзянская войны ліквідавалі тыя парасткі прамысловасці, якія слаба прабіваліся ў атмасферы панавання аграрнай сферы эканомікі.

Рэквізіцыі, канфіскацыі, эпідэміі, гібель на франтах працаздольнай часткі насельніцтва не мінулі беларускую вёску: іх вынікам быў заняпад сельскай гаспадаркі. Не садзейнічала развіццю аграрнага сектара і палітыка «ваеннага камунізму», выкліканая да жыцця сусветнай і грамадзянскай войнамі. Асобныя яе элементы прымяняліся і ў другіх ваяваўшых краінах. Асаблівасцю ж савецкага «ваеннага камунізму» было тое, што бальшавікі лічылі яго метадам будаўніцтва сацыялізму ў сялянскай краіне. Аб гэтым сведчаць заявы многіх лідэраў бальшавіцкай партыі ў 1921—1922 гг.

Незадаволенасць сялянства выклікалі два моманты гэтай палітыкі: харчразвнёстка і спробы ўсеагульнай калектывізацыі. Праўда, на тэрыторыі Беларусі гэтыя фактары не атрымалі шырокага распаўсюджвання, таму што рэспубліка падверглася іншаземнаму напшэццю. Тым не менш і тут важна адчувалася ўздзеянне «ваеннага камунізму».

На ўвядзенне новай эканамічнай палітыкі, заснаванай на прынцыпе матэрыяльнай зацікаўленасці селяніна, бальшавікоў, думаецца, падштурхнула рэальная пагроза страты ўлады.

Гаспадарчая самастойнасць вясковага жыхара была немагчыма без прадастаўлення яму свабоды выбару форм землекарыстання. Першыя гады новай палітыкі як раз характарызаваліся тым, што гэтае права было яму дадзена. Праўда, на прайшоўшым у кастрычніку 1921 г. V з'ездзе камуністычнай партыі Беларусі было прынята рашэнне аб прыярытэтным развіцці калектывнага земляробства. Толькі яно, на думку дэлегатаў з'езда, адпавядала характару сацыялістычных пераўтварэнняў на вёсцы. Адраджэнне і развіццё сяла павінна было ісці ў рамках гэтага працэсу. Іншыя ж формы гаспадарання разглядаліся як перажыткі мінулага. У гэтым рашэнні яскрава бачацца рэцыдывы палітыкі «ваеннага камунізму», пакінуць якія многія камуністы не маглі чыста псіхалагічна. Неп звязваўся імі з адступленнем ад сацыялізму, пагэтаму яны імкнуліся пакінуць стары парадак рэчаў у абставінах новай палітыкі. На шчасце, гэта рашэнне не было ажыццёўлена на справе. У снежні 1921 г. Усерасійская партыйная канфэрэнцыя і IX з'езд Саветаў прынялі рашэнне аб свабодзе выбару форм землекарыстання. Згодна з рашэннем гэтых органаў, усе формы гаспадарання — як існаваўшыя раней, так і ўзнікшыя — атрымлівалі права на існаванне. Жаданню сялян не павінна было чыніцца ніякіх перашкод. Вяскоўцы ат-